

III. DRIE FRAGMENTEN VAN EEN MIDDELNEDERLANDSE BIJBEL AFKOMSTIG UIT HET KARTUIZERKLOOSTER TE ZELEM

1. *De Bijbelvertaler van 1360*

Tussen 1357 en 1388 was in de Zuidelijke Nederlanden een anoniem vertaler werkzaam, die ontegenzeggelijk op het einde van de middeleeuwen in onze gewesten de produktiefste vertaaler is geweest¹. Aan zijn vertalingen liet hij veelal een proloog voorafgaan, waarin hij naar andere vertalingen verwees, die hij voordien had gemaakt of die hij zich voornam nog te vervaardigen, en in colofons deelde hij soms mee, wanneer hij een vertaling had voltooid en op wiens verzoek hij ze had gemaakt. In 1357 voltooidde hij de vertaling van de *Legenda aurea* van Jacobus de Voragine, in 1372 die van de *Regula S. Benedicti*, in 1380 die van de *Homiliae in Evangelia* van Gregorius de Grote, in 1382 die van de *Collationes patrum* van Johannes Cassianus, in 1386 die van de *Stimulus amoris* van pseudo-Bonaventura en het *Lignum vitae* van Bonaventura, in 1388 die van de *Dialogi* van Gregorius de Grote. Op een onbekend tijdstip vertaalde hij de *Verba seniorum* (= *Vitae Patrum* V en VI), de *Historia monachorum in Aegypto* van Timotheus van Alexandrië (= *Vitae Patrum* II), een aantal levens van heiligen uit *Vitae patrum* I en andere werken, en de *Homiliae IV super Missus est angelus Gabriel* van Bernardus. Verreweg het belangrijkste is echter zijn vertaling van de meeste boeken van de H. Schrift. In 1360

¹ Zie over deze vertaler en zijn vertalingen: C.H. EBBINGE WUBBEN, *Over Middelnederlandse vertalingen van het Oude Testament. Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlandsche bijbelvertaling*, 's-Gravenhage, 1903; C.C. DE BRUIN, *Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament*, Groningen-Batavia, 1935, p. 233-337; ID., *Bespiegelingen over de „Bijbelvertaler van 1360“*. *Zijn milieu, werk en persoon*, Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie, 48, 1967-1968, p. 39-59; 49, 1968-1969, p. 135-154; 50, 1969-1970, p. 11-27 en 51, 1970-71, p. 16-41; TH. COUN, *De oudste Middelnederlandse vertaling van de Regula S. Benedicti*, Hildesheim, 1980, p. 189-220 (*Regulae Benedicti Studia. Supplementa*, 8). Handschriften, waarin vertalingen van deze vertaler bewaard zijn gebleven, worden beschreven of vermeld in J. DESCHAMPS, *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*, tweede herziene druk, Leiden, 1972, nr. 50 (*Historiebijbel*), 56 (*Vitae Patrum* II en I), 58 (*Verba seniorum*), 60 (*Dialogi* van Gregorius de Grote), 69 (*Legenda aurea* van Jacobus de Voragine), 74 (*Collationes patrum* van Johannes Cassianus) en 91 (*Homiliae in Evangelia* van Gregorius de Grote).

voltooide hij het eerste deel en in 1361 het tweede deel van zijn *Historiebijbel*, bevattend een vertaling van historische boeken van het Oude Testament, nl. *Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Jozua, Rechters, Ruth, Samuël I en II, Koningen I en II, Tobit, Judit, Ester, Job en Makkabeeën I en II*, en van gedeelten uit de *Historia Scolastica* van Petrus Comestor. Toegeschreven worden hem ook *Alexander* en *Die destructie van Jherusalem*, resp. bewerkt naar de *Spiegel Historiael* en *Die wrake van Jherusalem* van Jacob van Maerlant, die in sommige handschriften van de *Historiebijbel* worden aangetroffen. Later vertaalde hij nog *Jesaja, Jeremia, de Klaagliederen, Ezechiël, Spreuken, Prediker, het Hooglied, Wijsheid, Jezus Sirach* en de *Handelingen der apostelen* en bewerkte hij een evangeliënharmonie naar een andere evangeliënharmonie, een vertaling van het *Diatessaron* van Tatianus. Naar zijn voornaamste verdietsing, waarvan hij een eerste stuk in 1360 voltooide, wordt deze anonieme vertaler de Bijbelvertaler van 1360 genoemd.

Aan pogingen om deze verdienstelijke vertaler te identificeren heeft het niet ontbroken. In zijn prologen en in sommige glossen komen bijzonderheden voor, die het mogelijk maken, niet hem te identificeren, maar dan toch zijn persoon te benaderen. In een glosse bij *Exodus* 16,30 vermeldt hij Henegouwen en Aalst: „iij ephi maken omtrent een rasire in Henegouwen ende omtrent iij veertelen der maten van Aelst”; in de proloog op het *Hooglied* spreekt hij over „enen man van onser ordenen”; in de proloog op *Jeremia* heeft hij het over de strijd tussen Lodewijk van Male en de burgers van Gent in de jaren 1379-1385 en de nadelige gevolgen daarvan voor zijn kloostergemeenschap; in de proloog op „Salomons boeken” noemt hij de Brusselse burger Jan Tay, op wiens verzoek hij nu ook niet-historische boeken van het Oude Testament, nl. *Spreuken, Prediker, het Hooglied, Wijsheid* en *Jezus Sirach*, in de landstaal wil overbrengen; de vertaling van de *Regula S. Benedicti* en van de *Collationes patrum* vervaardigde hij op verzoek van Lodewijk Thonijs, een andere Brusselse burger. Hieruit blijkt dat de bijbelvertaler van 1360 een monnik was, die met het graafschap Henegouwen en met het Land van Aalst wat te maken had en met Jan Tay en Lodewijk Thonijs, twee Brusselse burgers, vriendschappelijke betrekkingen onderhield. Dat hij een Oostvlaming moet zijn geweest, blijkt uit een aantal specifieke woorden, die in zijn vertalingen voorkomen.

2. *Benedictijn te Affligem of kartuizer te Herne?*

Uitgaande van deze vaststaande gegevens, probeerde C. C. de Bruin uit te vorsen tot welke orde en tot welk klooster de Bijbelvertaler van 1360 had behoord. Hij hield het voor waarschijnlijk dat hij een benedictijn uit de abdij van Affligem is geweest: Affligem ligt dicht bij het Land van Aalst, de

vermoedelijke geboortestreek van de vertaler; de abdij van Affligem had in Brussel een refugium of refugehuis, waar de vertaler de Brusselse burgers Jan Tay en Lodewijk Thonijs kon hebben leren kennen; een Amelricus Tay was van 1369 tot 1398 abt van Affligem; de Bijbelvertaler vertaalde de *Regula S. Benedicti* en de *Dialogi* van Gregorius de Grote, waarvan het tweede boek geheel aan de H. Benedictus is gewijd². Th. Coun onderzocht kritisch de argumenten van C.C. de Bruin ten voordele van Affligem en voerde verschillende sterke argumenten aan die ervoor pleiten dat de Bijbelvertaler van 1360 veeleer een kartuizer uit het kartuizerklooster Onze-Lieve-Vrouwekapel te Herne bij Edingen is geweest: Herne lag in de middeleeuwen in het graafschap Henegouwen, maar bezat talrijke goederen in het Land van Aalst; Lodewijk Thonijs was een vriend en weldoener van de kartuizers te Herne en de broeders, die te Brussel op doorreis waren, vonden bij hem onderdak; in de kartuize van Herne was er belangstelling voor geestelijke geschriften in de landstaal, want omstreeks 1362 werd Ruusbroec aldaar uitgenodigd om duistere plaatsen in zijn traktaten te verklaren; in de proloog op zijn vertaling van *Jeremia* en *Ezechiël* spreekt de Bijbelvertaler van 1360 over de rampspoedige gebeurtenissen tijdens de oorlog tussen Lodewijk van Male en de Gentenaren (1379-1385) „in allen den landen omtrent Vlaenderen geseten”, welke gebeurtenissen ook in de *Chronica domus Capellae* worden vermeld; tijdens die oorlog, waaronder de kartuize van Herne te lijden had, vluchtten de broeders naar Brussel; het is onbekend of de abdij van Affligem ook door deze oorlog werd getroffen. Ondanks al deze argumenten, die hij ten voordele van Herne aanvoerde, acht Th. Coun het niet bewezen dat de Bijbelvertaler monnik in de kartuize te Herne is geweest. Het is en blijft volgens hem een hypothese³. Toch werd deze hypothese door C.C. de Bruin aanvaard⁴.

3. Toch kartuizer te Herne?

De argumenten ten voordele van de hypothese dat de Bijbelvertaler van 1360 een kartuizer uit Herne is geweest, ontbreekt het niet aan bewijskracht. Toch dient opgemerkt dat nergens in de *Chronica domus Capellae* of in

² C. C. DE BRUIN, *Bespiegelingen*, Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie, 51, 1970-1971, p. 16-41. Zelf hebben we in de tentoonstellingscatalogus *Karel van Hulthem*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 1964, p. 273, nr. 109 bij gebrek aan een andere aannemelijke hypothese de Bijbelvertaler van 1360 „waarschijnlijk een benedictijn uit de abdij van Affligem” genoemd.

³ TH. COUN, *o.c.*, p. 214-220.

⁴ C. C. DE BRUIN, *De Delfse Bijbel in het licht der historie. Inleiding bij de heruitgave A.D. 1977*, Amsterdam, 1977 en *Bijbels en burgers. Vijf eeuwen leven met de Bijbel, 1477-1977*, Delft, 1977. Zie ook A. ROEYKENS, *Is de eerste vertaling van de bijbel in Middelnederlands proza, vervaardigd in de jaren 1360-1384, het werk van een monnik uit het kartuizerklooster te Herne?*, Het Oude Land van Edingen en omliggende, 5, 1977, p. 169-176.

andere bronnen van een monnik van Herne wordt gezegd dat hij boeken van de H. Schrift en andere geestelijke geschriften in de landstaal heeft overgebracht. Neemt men aan dat de Bijbelvertaler van 1360 de maten van Henegouwen en Aalst in een glosse heeft vermeld, omdat hij in een in het toenmalige Henegouwen gelegen klooster verblijf hield en uit het Land van Aalst afkomstig was, dan moet er in de kartuize van Herne een monnik hebben geleefd, die uit Aalst of het Land van Aalst afkomstig was en in de jaren 1357-1388 heeft gebloeid. Zulks is het geval met Petrus Naghel, geboren te Aalst, eerst seculier priester, geprofest ca. 1345, prior, overleden in 1395, waarschijnlijk op hoge leeftijd, maar nergens wordt vermeld dat hij zou vertaald of geschreven hebben⁵. Uit de eerste decennia na 1314, toen de kartuize van Herne, de eerste kartuizervestiging in de Nederlanden, werd gesticht, zijn er geen kartuizers bekend, die werken uit het Latijn of het Frans in hun moedertaal hebben vertaald. Uit later tijd zijn enkele kartuizers bekend, die werken uit het Latijn of een andere taal hebben overgezet en zijn een paar werken aan te wijzen, die door anonieme kartuizers in de landstaal zijn overgebracht. Als de Bijbelvertaler van 1360 inderdaad kartuizer is geweest, dan zetten zijn latere ordegenoten slechts op kleinere schaal een traditie voort, die door hem op schitterende wijze is gevestigd. In 1408 voltooide Jan van Brederode († 1415), convers van de kartuize te Zelem, onder de titel *Des coninx summe* een vertaling van de eerste vier traktaten van *Somme le roi*, een zedenkundig traktaat van de dominicaan Frère Laurent⁶. Jacobus van Gruitrode († 1475), prior van de kartuize te Luik, vertaalde zijn *Colloquium Jesu et Mariae*, zijn *Hortus aurearum rosarum Jhesu et Mariae* en zijn *Coronula laudis Mariae* resp. onder de titel *Een samen spreken Jhesu ende des sondaers*, *Die roesenghaert Jesu ende Marien* en *Dat croenken des loefs der glorioser maghet Marien* in zijn moedertaal⁷. Wouter Bor († 1500), kartuizer te Monnikhuizen, vertaalde onder de titel *Die historie van Santa Anna de Legenda sanctae Annae* van Jan van Denemarken⁸. Petrus Dorlandus († 1507) bewerkte zijn *Historia perpulchra de Anna sanctissima* onder de titel *Die historie vander alder heilichster vrouwen Sijnte Anna* in de landstaal⁹. Een anonieme

⁵ A. BEELTSSENS en J. AMMONIUS, *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Hérimmes-lez-Enghien*, ed. E. LAMALLE, Louvain, 1932, p. 13, 20, 31, 34, 182 en 229 (Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, 8); J. DE GRAUWE, *Prosopographia Cartusiana Belgica (1314-1796)*, Gent-Salzburg, (1976), p. 277, nr. 2412 (Series bio-bibliographica, 1; Analecta Cartusiana, 28).

⁶ Zie cat. 21.

⁷ Zie cat. 35 en 37.

⁸ A. AMPE, *Philips van Meron en Jan van Denemarken*, Ons Geestelijk Erf, 52, 1978, p. 397-427; T. BRANDENBARG, *Sint-Anna en haar familie. Een verkennende studie naar achtergronden van de moeder- en maagschapcultus in de Lage Landen en het Rijnland in de late middeleeuwen*, Nijmegen, [1982], p. 67 en 68 en bijlage II,2.

⁹ Zie cat. 42.

kartuizer vertaalde een Latijns traktaat onder de titel *Een cleyn tractaet vander pasciën ons liefs heren Jhesu Christi ende Marien*¹⁰. Een andere anonieme kartuizer vervaardigde *De expositie vander passien ons liefs heren ihesu christi* dat hij „wt diuerschen boeken ouergheset heeft wten latine in dietscen”¹¹. In de 17de eeuw waren o.a. de kartuizers Jan van Blitterswyck († 1661)¹², Petrus Mallants († 1676)¹³ en Hiëronymus vanden Kerckhove († 1714)¹⁴ als vertaler werkzaam. Deze laatste vertaalde in 1698 onder de titel *Geestelycke stadt Godts*, ook het monumentale werk *Mistica ciudad de Dios* van de franciscanes Maria de Jesus de Agreda uit het Spaans in het Nederlands¹⁵. Hieruit blijkt dat latere kartuizers wél werken uit het Latijn of een andere taal in het Nederlands hebben vertaald, maar dat géén van hen het vertalen in de landstaal, zoals de Bijbelvertaler van 1360, als een roeping of levenstaak heeft beschouwd. Sommige vertalingen van de Bijbelvertaler van 1360, zoals zijn vertaling van de historische boeken van het Oude Testament of zijn vertaling van de *Legenda aurea*, zijn in talrijke handschriften bewaard gebleven. Opmerkelijk echter is dat, op drie schamele fragmenten na, geen enkel handschrift, waarin vertaalwerk van de Bijbelvertaler van 1360 is overgeleverd, uit een in de Nederlanden gelegen kartuizerklooster afkomstig is¹⁶. Deze drie fragmenten zijn de enige tot nog toe bekende overblijfselen van een fraai handschrift van het tweede

¹⁰ Zie cat. 42.

¹¹ Bewaard in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 2694 en Gent, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1016; zie C. G. N. DE VOOYS, *Middel nederlandse legenden en exempelen*, herziene en vermeerderde uitgave, Groningen-Den Haag, 1926, p. 54, nr. 11.

¹² *Bibliotheca Catholica Neerlandica Impresa*, Hagae Comitit, 1954, nr. 6085, 6692, 6698, 6935, 6976, 7319, 7564, 7652, 7799 en 11649.

¹³ *Ibid.*, nr. 12365, 12419, 12506, 12911 en 13427.

¹⁴ *Ibid.*, nr. 15864, 15924 en 17282.

¹⁵ Gedeelten van dit lijvige werk in de vertaling van Hiëronymus vanden Kerckhove bevinden zich in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 4995, 4996, 4997, 4998, 4999, 5000, 5001 en 22161. Een afschrift in negen delen, waarvan de huidige bewaarplaats onbekend is, werd in 1874 en 1875 te koop geboden: 69e *Catalogue de livres d'occasion rares et curieux en tous genres en vente aux prix marqués à la librairie de Pierre Kockx, Première Partie*, Anvers, 1874, p. 62, nr. 1292 en 76e *Catalogue de livres d'occasion rares et curieux en tous genres en vente aux prix marqués à la librairie de Pierre Kockx*, Anvers, 1875, p. 74, nr. 1785.

¹⁶ Wel bevat hs. Bonn, Universiteitsbibliotheek, S 1251, afkomstig uit het kartuizerklooster te Keulen, de *Homiliae in Evangelia* van Gregorius de Grote in de vertaling van de Bijbelvertaler van 1360. Handschriften, afkomstig uit kartuizerkloosters, gelegen in de Nederlanden, met andere Middel nederlandse teksten zijn weinig talrijk bewaard gebleven. Ons zijn slechts bekend de hss. Leuven-Heverlee, Abdij van Park, 17, afkomstig uit het kartuizerklooster te Zelem; Maastricht, Bonnefantennmuseum (olim Roermond, Seminarie, Mss. Armarium K, Num. 5) en Stonyhurst, Great College, LXVIII, beide afkomstig uit het kartuizerklooster te Roermond, en Würzburg, Universiteitsbibliotheek, Mch. q. 144, Mch. q. 145 en Mch. o. 32, alle drie afkomstig uit het kartuizerklooster te Amsterdam. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 1168 is ook afkomstig uit het Keulse kartuizerklooster. Hs. Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliotheek, 2274 is afkomstig uit het kartuizerklooster te Wesel.

deel van de *Historiebijbel*, dat aan het kartuizerklooster te Zelem moet hebben toebehoord.

4. *Ontdekking en geschiedenis van de fragmenten*

Op 24 april 1970 ontving de Koninklijke Bibliotheek van het Algemeen Rijksarchief o.a. twee fragmenten, die resp. gedeelten van de bijbelboeken *Judit* en *Makkabeeën* in de vertaling van de Bijbelvertaler van 1360 bleken te bevatten¹⁷. Daar de fragmenten niet de minste aantekening vertoonden, tastten we over de herkomst ervan volkomen in het duister, totdat een toeval ons te hulp kwam. In 1983 maakte R. Van de Ven, die een bijdrage over de bouwgeschiedenis en het kunstbezit van het klooster te Zelem voorbereidde, die thans in deze catalogus is afgedrukt, ons welwillend attent op een fragment, blijkbaar van een Middelnederlandse bijbel, dat als kaft van een zeventiende-eeuws registertje met kaarten van bezittingen van de Zelemse kartuizers diende. Het fragment bevatte delen van het boek *Daniël* in de vertaling van de Bijbelvertaler van 1360 en bleek na vergelijking tot hetzelfde handschrift als de Brusselse fragmenten te hebben behoord, die eveneens als bindmateriaal hadden gediend. Blijkbaar waren deze drie fragmenten de povere resten van een statig bijbelhandschrift dat ooit het bezit van het Zelemse kartuizerklooster is geweest en waarschijnlijk ook daar is geschreven. In de 17de eeuw, toen de taal verouderd was en het schrift moeilijk leesbaar was geworden, werd het handschrift versneden en de bladen of delen ervan voor allerhande doeleinden o.a. als bindmateriaal gebruikt.

5. *Fragment Brussel, Koninklijke Bibliotheek, IV 636,1*

Dit fragment meet 284 à 287 × 175 à 194 mm en is een blad uit een perkamenten handschrift in twee kolommen. Rechts en beneden is het met enig tekstverlies besnoeid. Slecht bewaard is de rectozijde, die de buitenzijde van een kaft is geweest en plaatselijk erg is afgesleten; goed bewaard is de versozijde, die sporen van lijm en opgeplakt papier vertoont. Elke kolom telt 42 in plaats van 43 regels, omdat de laatste regel telkens is weggesneden. Op de rectozijde bevindt zich in de eerste kolom een rode lombarde D, drie regels hoog, en in de tweede kolom een grotendeels afgesleten blauwe lombarde N, eveneens drie regels hoog, beide onversierd. Hoofdletters in de

¹⁷ J. DESCHAMPS, *Middelnederlandse handschriften in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel. Vierde Reeks (1952-1977)*, Archief- en Bibliotheekwezen in België, 48, 1977, p. 680, hs. IV 636, 1 en 2. In het Algemeen Rijksarchief werden deze twee fragmenten, samen met negen andere Middelnederlandse, alle ongeïdentificeerd, als Ms. divers 3986 bewaard; zie *Catalogue de la collection des manuscrits divers aux Archives Générales du Royaume*, z.pl., z.j., p. 252, nr. 3986: Fragments de textes flamands, du XIVe et du XVe siècle.

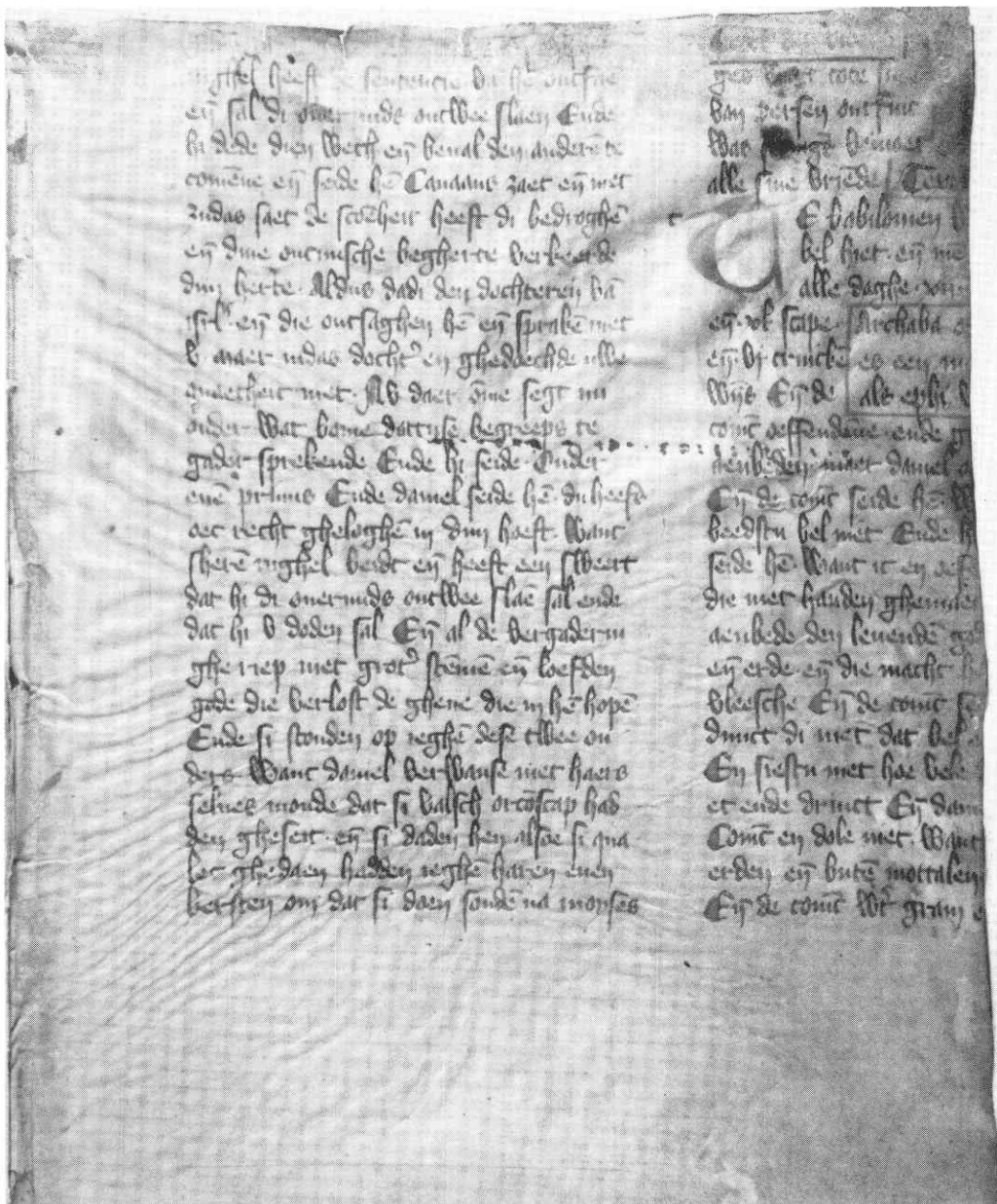
tekst zijn rood doorstreept. Op de rectozijde is in de eerste kolom een glosse rood omhaald en in de tweede kolom „Text. v. cappittel” rood onderstreept en daarin „v. cappittel” nog rood doorstreept. Op de versozijde bevindt zich midden in de bovenste marge „Judith”. Tussen de twee kolommen loopt er een vouw, waarin echter geen bindgaatjes voorkomen, en boven is het perkament acht mm omgevouwen. We geven nu de inhoud van de recto- en de versozijde van het fragment en verwijzen telkens naar *Het Oude Testament. Tweede stuk. I Kronieken — Jesus Sirach*, uitgegeven door C. C. DE BRUIN, Leiden, 1978 (Verzameling van Middelnederlandse bijbelteksten. Grote Reeks. Afdeling I: Het Oude Testament, Tweede stuk).

R^o [*Judit*, 4,1-17 en 5,1-5] Inc. DOe dit de kindere van israhel hoerden die woenden in dlant van Judea soe ontsaghen si hen zeere van sinen aensichte Ende desen anxt ende vrese viel in haren zin ... Expl. sal ic die waerheit [in] dinen aenscouwene seggen van desen v[olke] dat in den montaenden woent ende [en] gheen valsch woert en sal gaen — DE BRUIN, p. 130 en 131.

V^o [*Judit*, 5,6-27] Inc. [g]heslechte Het woende ierst in mesopo[t]hamien om dat si niet en wouden vol[g]hen harer vadere gode die in der caldeeu[sc]her lant waren Ende aldus lieten si hare [v]adere oeffeninghen ... Expl. nabugodonosor den coninc ende sinen heeren die menschen siin sonder wapene ende sonder macht ende sonder const van — DE BRUIN, p. 131 en 132.

6. *Fragment Hasselt, Rijksarchief, Zelem, Kartuizers, 4, kaft*

Dit fragment, nog steeds als kaft van een register dienend, meet 325 à 333 × 210 à 213 mm en is de onderste helft van een dubbel blad uit hetzelfde handschrift. Het is links en rechts erg besnoeid, zodat de buitenste kolommen voor de helft zijn weggesneden. De ene helft is het voor- en de andere helft het achterstuk van de kaft. Het fragment bevindt zich averechts om het register, zodat de huidige volgorde van de kolommen van de oorspronkelijke afwijkt. De oorspronkelijke volgorde, die we verder in deze beschrijving volgen, is fol. 1r^o, 1v^o, 2r^o en 2v^o, de huidige fol. 2v^o, 2r^o, 1v^o en 1r^o. Goed bewaard zijn fol. 1v^o en 2r^o, die de binnenzijde van de kaft vormen; slecht bewaard, grotendeels onleesbaar zijn fol. 1r^o en 2v^o, die de buitenzijde uitmaken. Oorspronkelijk was de buitenzijde met papier beplakt, dat einde 1983 werd verwijderd om de bestudering van het fragment mogelijk te maken. Van elke kolom zijn 26 regels geheel of half bewaard gebleven. Op fol. 1v^ob bevindt zich een blauwe lombarde J, vijftien regels hoog, en op fol. 2r^ob een blauwe lombarde T, drie regels hoog, beide onversierd. Hoofdletters in de tekst zijn rood doorstreept. Op fol. 2r^ob zijn „Text der bibelen” en „Text [.XIV. cappittel]” rood onderstreept en de glosse rood omhaald. We geven nu de inhoud van elke bladzijde in de volgorde, waarin ze in het handschrift voorkwamen, en verwijzen telkens naar *Het Oude Testament. Derde stuk. Jesaja — II Maccabeeën*, uitgegeven

Afb. 10. — Als kauft dienend fragment van een dubbel blad uit een handschrift van de *Historiebijbel* van de Bijbelvertaler van 1360, dat aan de kartuizers te Zelem heeft toebehoord, fol. 2^r (het fragment zit omgekeerd om het register). — Hasselt, Rijksarchief, Zelem, Kartuizers, 4.

(Copyright: Hasselt, Rijksarchief / Foto: Diest, Color Studio „L” – L. Vanbets)

door C. C. DE BRUIN, Leiden, 1978 (Verzameling van Middelnederlandse bijbelteksten. Grote reeks. Afdeling I: Het Oude Testament, Derde stuk).

Fol. 1r° [*Daniël*, 8,21-27 en 9,1-14] Inc. [...] die eerste coninc Maer doe die horen ghebroken was datter iiii verrees over hem dats dat iiii coninghe van sinen rike verrisen selen ... Expl. ic bidde here mijn [god groet ende vervaerlijc] die wachts belofte [ende ontfermherticheit den] ghenen die di minnen — DE BRUIN, p. 262 en 263.

Fol. 1v° [*Daniël*, 9,9-14,17-23] Inc. [ghesondich]t hebben Maer di [gode onsen here s]oe es ontfermicheit ende goedertierenh[ei]t Want wi siin van [di ghegaen ende w]i en hebben niet ghe[hoert sheren ons] gods stemme ... Expl. Daniel ic ben nv vte comen om di te learne. ende dattuut verstaen souts. Vanden beghinne — DE BRUIN, p. 263 en 264.

Fol. 2r° [*Daniël*, 13,55-62,65 en 14,1-7] Inc. gheloghen in dijn hoeft Want sich sheren inghel heeft de sentencie van hem ontfaen ende sal di ouermids ontwee slaen Ende hi dede dien wech ende beual den anderen te comenne ... Expl. Coninc en dole niet. Want [dese is binnen] erden ende buten mottalen [ende hi en at noyt] Ende die coninc wart gram [ende] — DE BRUIN, p. 272-274.

Fol. 2v° [*Daniël*, 14,12-19,23-31] Inc. si hadden betrouwen [om dat si onder] bels tafele enen heime[liken inganc] ghemaect hadden onder die [erde ende al daer] quamen si altoes in ende [atent al] ... Expl. Ende in die keuie waren vij leeuwe ende men gaf hen elcs daghes twee lichamen ende ij scape Ende men gafse se hen doe niet — DE BRUIN, p. 274 en 275.

Het register, waar het fragment omheen zit, meet 211 × 165 mm en is kort vóór 1628 ontstaan. Het bestaat uit 56 gewone en 5 uitslaande bladen, die in tweeën, vieren of zessen zijn gevouwen. Het bevat 52 onhandig getekende plattegronden van goederen van het kartuizerklooster te Zelem. Bij elke plattegrond bevinden zich nadere gegevens over oppervlakte en aangrenzende percelen. Op fol. 1r° komen boven de titel „Cartusie zeelhemensis” twee latere aantekeningen voor: „N° 3 de l’inventaire dressé à Munster le 22 May 1842” en „Cahier renfermant le Cadastre partiel des propriétés de la Chartreuse de Zeelhem”. Op fol. 1v° bevinden zich twee schalen. In een andere hand dan het register staat bij de eerste schaal: „Doude Schale van 30. roeden” en bij de tweede: „nieu Schale van 25. roeden, vander metinghen in desen boeck staende. Deur N. Janssens ghesworen Landtmeter gemeten ende gecarteert” (cat. 4).

7. *Fragment Brussel, Koninklijke Bibliotheek, IV 636,2*

Dit fragment is de linkerhelft van een blad uit hetzelfde handschrift en meet 327 × 115 à 116 mm. De onderste marge is zonder tekstverlies besnoeid. Rechts boven is er enig tekstverlies door gaten in het perkament. De versozijde is beter bewaard dan de rectozijde die lijmsporen vertoont. Op de rectozijde bevindt er zich een blauwe lombarde T en op de versozijde een rode lombarde M, beide drie regels hoog en onversierd. Hoofdletters in

de tekst zijn rood doorstreept. Op de rectozijde is „Text. IX. cappittel” en op de versozijde „Text. X. cappittel” rood onderstreept en daarin zijn „IX. cappittel” en „X. cappittel” nog rood doorstreept. In de bovenste marge van de recto- en de versozijde bevinden zich resp. „Dander Ma[chabeus]” en „[Ma]chab[eus] boec”. Rechts is er op negen mm van de rand een vouw met bindgaatjes. We geven nu de inhoud van de recto- en de versozijde van het fragment en verwijzen telkens naar het bovengenoemde derde stuk van de uitgave van C. C. DE BRUIN.

R° [2 *Makkabeeën*, 8,36 en 9,1-7] Inc. ioeden hadden gode te enen bescermere ende dat mense hier omme niet ghewonden en [moch]ten om dat si de wet hilden die hi gh[e]gheuen hadde ... Expl. soe gheueil hem dat hi met gheruchte voer dat hi van den waghene viel ende metten swaren valle sijns lichamen worden sijn lede ghefrot[seert] — DE BRUIN, p. 395.

V° [2 *Makkabeeën*, 9,25-29 en 10,1-6] Inc. ghescreuen datter na volght Ende hier [om]me biddic v ende heissche dat ghi her[da]chtech wordt der weldade beide oppenbaer ende heimelec ... Expl. Ende si daden die sueringhe met bliscapen inden sede vanden tabernaculen. ende si herdachten dat si ouer alluttel tijts daer voere — DE BRUIN, p. 396 en 397.

8. *Het versneden handschrift*

Uit de drie bewaarde fragmenten kunnen we een aantal bijzonderheden over het versneden bijbelhandschrift afleiden. Het was een perkamenten handschrift in twee kolommen. Blad en bladspiegel maten resp. ca. 355 × ca. 230 mm en ca. 260 × ca. 170 mm. De ruimte tussen de twee kolommen bedroeg 15 mm. Elke kolom telde 43 regels. Het was geschreven in een littera cursiva en versierd met afwisselend rode en blauwe lombarden. De hoofdletters in de tekst waren rood doorstreept en de glossen rood omhaald. Het was niet gefolieerd. Zowel op de verso- of als op de rectozijde kwamen er koptitels voor. Naar het schrift te oordelen werd het omstreeks 1440-1450 geschreven. Daar één van de drie fragmenten nog steeds als kaft van een register dient dat aan het kartuizerklooster te Zelem heeft toebehoord en waarschijnlijk in dit klooster werd vervaardigd en gebonden, mogen we aannemen dat het versneden handschrift ooit in het bezit van het Zelemse convent is geweest. Of het ook in dit klooster tot stand is gekomen, is niet uit te maken, maar kan waarschijnlijk worden geacht, te meer daar het Zuidoostbrabantse dialecteigenaardigheden vertoont. Uit de drie fragmenten blijkt dat het versneden handschrift zeker de boeken *Rut*, *Daniël* en *2 Makkabeeën* heeft bevat, maar uit het grote formaat en de twee kolommen mogen we afleiden dat het waarschijnlijk geheel het tweede deel van de *Historiebijbel* van de Bijbelvertaler van 1360 heeft bevat. Als dit juist is, dan was de inhoud ervan gelijk aan die van hs. Londen, British Library, Add. 15.311, het tweede deel van een tweedelige *Historiebijbel*, afkomstig uit

het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt¹⁸. Dit Londense handschrift, eveneens beschreven in twee kolommen, bestaat uit 183 perkamenten bladen en elke kolom daarin telt 50 regels. Het versneden handschrift moet echter, indien het inderdaad dezelfde inhoud heeft gehad, enkele bladen méér hebben geteld, omdat daarin elke kolom uit slechts 43 regels bestond. Zoals het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt zal de kartuize te Zelem, een zoveel belangrijker klooster met een rijke bibliotheek, óók wel het eerste deel van de *Historiebijbel* van de Bijbelvertaler van 1360 hebben bezeten. Misschien komen daarvan nog ooit fragmenten aan het licht.

J. DESCHAMPS

¹⁸ Deze tweedelige *Historiebijbel* ligt ten grondslag aan de uitgave van C. C. DE BRUIN, *Het Oude Testament*, 3 stukken, Leiden, 1977-1978 (Verzameling van Middelnederlandse bijbelteksten. Grote reeks. Afdeling I: Het Oude Testament, Eerste, tweede en derde stuk). Hij is beschreven door J. DESCHAMPS, *Middelnederlandse bijbelhandschriften uit het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt*, Liber amicorum aangeboden aan M^{ter} Jan Gruyters ter gelegenheid van zijn 70^e verjaardag 28 januari 1957, Hasselt, 1957, p. 197-211.